

М.: Прогресс, 1976. – 496 с.

2. Жуков Ю.М. Методы практической социальной психологии: Диагностика. Консультирование. Тренинг / Ю.М. Жуков. – М., 2004. С.128

3. Ковалев Г.А. “Активное социально-психологическое обучение” как метод коррекции психологических характеристик субъекта общения. – М.: Институт психологии АПН СССР, 1980. – 259 с.

4. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра / Олена Миколаївна Корніяка. – К.: Міленіум, 2006. – 336 с.

5. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2006. – 350с., ил.

The article states the results of the correctional interference of the teacher-facilitator into the process of the development of the communicative skills (and their constituents), which are intensively formed during teenage years.

Keywords: ecological facilitation, ecological principles, undetermined situation, non-directive education, teacher-facilitator, communicative skills of teenagers.

Отримано 24.03.2009

УДК 376.1-056.34:37.035

Н.М. Гончарук

ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядаються психологічні аспекти формування соціальних навичок у розумово відсталих підлітків. Автор описує прийоми корекційної роботи з розвитку міжособистісних стосунків та спілкування.

Ключові слова: соціальні навички, взаємодія, міжособистісні стосунки, спілкування.

В статье рассматриваются психологические аспекты формирования социальных навыков у умственно отсталых подростков. Автор описывает приемы коррекционной работы по развитию межличностных отношений и общения.

Ключевые слова: социальные навыки, взаимодействие, межличностные отношения, общение.

Головним завданням психологічної служби допоміжних навчально-виховних закладів є соціальна адаптація дітей з особливими потребами до умов соціуму. У психологічному аспекті це здійснюється через формування готовності до самостійного життя та навичок соціальної взаємодії. Допомога в успішній адаптації здійснюється шляхом проведення комплексу психолого-педагогічних заходів, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності, здатності встановлювати міжособистісні стосунки, формування соціальної поведінки.

Комплекс заходів опирається на особливості розумово відсталих школярів. У допоміжній школі існує своя специфіка, яка, з одного боку, ускладнює, з іншого – полегшує застосування корекційно-розвивальних методів. Вона зумовлена меншою наповненістю класів, присутністю у групах дітей з різною структурою дефекту, рівнем розумового розвитку. Багато розумово відсталих мають негативний досвід перебування у колективі однолітків. До цього призводить невдала адаптація до умов навчання у масовій школі, ігнорування однолітками дітей з особливими потребами у повсякденних іграх [3,с.120]. Неоднорідність психічного та фізичного рівня дітей у шкільних групах (різна структура дефекту, рівень розумового розвитку, вік) зумовлюють неоднаковий рівень соціального розвитку.

Специфіка розвитку залежить від впливу зовнішнього середовища – соціуму, в якому перебувають школярі. У допоміжній школі соціальні умови мають свої особливості. У класах, де навчаються розумово відсталі, стосунки лабільні, угруповання та діади нестійкі. Нестабільним є соціальний статус – він залежить від ситуативних факторів. Тут менша кількість лідерів. Як свідчить Н.Л.Коломинський, у молодших класах іноді взагалі не визначаються високі статусні категорії [4]. Проте набагато більша кількість дітей, ізольованих у колективі. А.Д.Виноградова наводить у 3-4 рази вищі цифри, ніж у масовій школі [5,с.51]. Типовими рисами міжособистісних стосунків у допоміжній школі є недостатній рівень усвідомлення власної позиції у колективі та

байдуже ставлення до свого положення.

Результати експериментальних психологічних досліджень свідчать, що особливості міжособистісних взаємин розумово відсталих залежать від рівня їх розумового розвитку, структури дефекту, індивідуально-типологічних та вікових особливостей, а також однорідності складу груп. Це необхідно враховувати у корекційно-розвивальній роботі, здійснюючи індивідуальний та диференційований підхід. Учні з порушенням динаміки нервових процесів, несформованістю емоційно-вольової сфери, психопатоподібними рисами поведінки, грубими розладами особистості мають, зазвичай, низький соціальний статус [7,с.47]. Несприятливе положення у колективі займають діти з виразним недорозвитком мовлення [2,с.64].

Проте є й збережені аспекти соціального розвитку. У допоміжній школі взаємостосунки більш відкриті, тоді як у масовій мають тенденцію до прихованого, завуальованого характеру. Підтверджуючи це, Н.Л.Коломинський наводить статистичні дані досліджень: якщо у масовій школі уявлення вчителів про особливості взаємостосунків у класі співпадають з реальними показниками на 30-40%, то у допоміжній ці показники становлять 60-80%. Крім того, розумово відсталі проявляють вищий ступінь довіри до педагога, що зумовлено високим рівнем сугестивності [2,с.62]. Їхні взаємостосунки мають швидше емоційний характер, ніж аналітичний. Тому при їх формуванні здійснюють опір на емоції школярів. І, звичайно, позитивним чинником, який допомагає у корекційно-розвивальній роботі, є менша кількість учнів у класах допоміжної школи.

Перераховані фактори створюють сприятливі психологічні умови для проведення психокорекційної роботи з формування навичок соціальної взаємодії у розумово відсталих учнів. Її проводили в умовах шкільної підліткової групи Кам'янець-Подільського багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру. Основною формою була групова робота. Вона сприяла розвитку згуртованості, ціннісно-орієнтаційної єдності, оптимізації емоційної атмосфери колективу.

Найбільш результативними виявились прийоми статусної психотерапії. Вони передбачали спрямоване переміщення дітей у межах однієї або різних груп з метою підвищення соціального статусу. Й хоча у допоміжних школах менше умов для використання цього методу, оскільки немає (або мала кількість) паралельних класів, його можна успішно реалізувати у межах однієї шкільної групи. Були втілені методи, які дозволяли здійснити

статусне переструктурування в умовах одного колективу. Ми застосовували їх у корекційній роботі.

Ефективним виявився прийом *закріплення провідних ролей* в окремих видах діяльності, який допомагав школярам розвивати й тренувати організаторські здібності. Керівник групи планував таку групову взаємодію, під час якої діти мали можливість продемонструвати свої вміння та успіхи. Наприклад, під час виконання психологічного малюнку обирали найкращих художників. Пізніше дозволяли їм провести самостійно конкурс психологічних малюнків, допомогти іншим учням під час малювання. Це сприяло формуванню лідерських рис та якостей взаємодопомоги. Малопопулярні та ізольовані підлітки демонстрували особливе натхнення в улюблених видах діяльності. Особливо це проявлялось в умовах позитивного підкріплення та колективного визнання.

Коли необхідно було підтримати впевненість у своїх силах, застосовували прийом *організації успіху*. Він додавав ентузіазму та активності, стимулював до більш ефективного виконання розвивальних завдань. У підлітковому віці оцінка однолітків багато важила, визнання товаришів було надзвичайно цінним. Тому цей прийом став досить важливим в аспекті підвищення соціальної активності. Членів групи спонукали оцінювати досягнення одне одного, давати позитивну оцінку діям однолітків. Це стимулювало до саморозвитку.

Позитивні наслідки у плані формування кола друзів принесло використання прийому *допомоги у виборі товаришів*. Психолог спеціально підбирав пари, які могли існувати не лише під час тренінгу, а й за його межами. Працюючи у них, учні мали змогу ближче познайомитись та зрозуміти один одного. Вони вивчали інтереси та уподобання товариша, намагались збагнути його характер та мотиви поведінки. Особливо ефективними виявились вправи “Барометр” (мета – визначення рівня розуміння свого співрозмовника за допомогою малюнка), “Спинкою до спинки” (формування навичок використання ефективних типів висловлювань у діалозі), психодрами “Годування”, “Допомога другові”, які застосовувались для розвитку дружніх, емоційних взаємин.

Підкріплювало результативність цього прийому виконання дітьми спільних домашніх завдань. Їх умовою було застосування доручень, які мали незначний рівень трудомісткості, не забирали багато часу і не потребували письмового виконання. Завдання мали бути цікавими і привабливими. Наприклад, пропонували до

наступного заняття якомога більше дізнатись про смаки товариша. А під час години корекції проводили “конкурс взаєморозуміння”. Діти брали у ньому участь попарно і відповідали на запитання на зразок: “Який улюблений колір у твого товариша?”, “Чим він любить займатись у вільний час”, “Яка цікава історія з ним трапилась останнім часом?”. Така спільна праця стала ефективним засобом зародження дружніх особистих взаємин.

Для формування кола спілкування дійовим виявився прийом *створення мікрогруп*. Його застосовували в умовах моделювання життєвих ситуацій, сюжетно-рольових, рухливих ігор, психодрами. Поділ на мікрогрупи вводили під час ігор-змагань. Ми передбачали, що основним механізмом поведінки учнів стане почуття колективізму: вболівання за колектив, відстоювання його інтересів. Проте ефективність його була не настільки великою, як під час роботи у діадах. Це пояснювалось тим, що змагання вносили елемент конкуренції. Він активізував учнів, але у групах, які не перемогли у психологічних змаганнях, дух колективізму падав. Тому ми обмежувались констатацією заслуг кожної підгрупи: “Перша команда виконала завдання швидше, зате друга більш ретельно”. Це підвищувало задоволеність розумово відсталих підлітків від виконання запропонованих вправ.

Результативною у психокорекційній роботі виявилась тактика *періодичної зміни лідерів*. Організаторські здібності дитина могла закріпити лише тоді, коли мала навички їх використання. Тому програмою експерименту було заплановано тренування лідерських вмінь. Психолог на кожне заняття закріплював роль лідера за іншим підлітком. Діти виконували нескладні поточні організаторські завдання. Головним було повідомлення правильної психологічної установки, яка передбачала творчу активність, а не виконавський підхід: “організувати психологічне малювання”, а не “роздати аркуші та олівці”; “провести рухливу гру”, а не “кидати м’яч по колу”. Важливою була постановка дітей у ситуацію успіху. Організаторські досягнення кожного обов’язково відмічали. Завдання пропонували із врахуванням рівня інтелектуальних здібностей: учням із виразним ступенем розумової відсталості пропонували прості завдання, іншим – більш складні.

Отже, у плані використання статусної психотерапії найбільш ефективними виявились прийоми закріплення провідних ролей в окремих видах діяльності, допомоги у виборі товаришів, створення мікрогруп, періодичної зміни лідерів. Вони сприяли підвищенню соціального статусу у колективі однолітків та формуванню кола спілкування. Крім засобів статусної психотерапії, застосовували

інші прийоми корекційної роботи. Це моделювання життєвих ситуацій, емоційно насичена діяльність, підкреслювання умовного внеску.

Емоційно насичена діяльність виконувала регулюючу та стимулюючу роль в організації соціальних взаємин. Вона допомагала продемонструвати ефект переваг від спільної взаємодії. Як емоційно забарвлену діяльність ми використовували метод психодрами, постановку казок, лялькових вистав. Ці методи виробляли у дітей емоційне ставлення до різних аспектів соціальної взаємодії та моральні еталони поведінки. У результаті експериментальних досліджень Т.А.Процко та О.Т.Кітіна визначили, що емоційно забарвлена діяльність підвищувала коефіцієнт задоволеності спілкуванням з 63% до 84%; самооцінка соціометричного статусу змінювалась у бік адекватної (68% учнів порівняно з попередніми 32%) [6,с.42]. Результати нашого використання методу дозволили зробити висновок, що цей вид діяльності дав поштовх до переструктурування системи стосунків у групі. Діти виявили у себе нові здібності та можливості, вони формували групи за інтересами та стилем поведінки. Спільне переживання емоцій згуртовувало колектив.

Для закріплення отриманих соціальних навичок застосовували метод *моделювання життєвих ситуацій* [1,с.79]. Він полягав у тренуванні навичок ефективної поведінки, закріпленні знань про особливості соціальної взаємодії та формуванні необхідних навичок. Наприклад, один з учнів запрошував усіх на “званий вечір”. Діти вчилися приймати гостей, задавати відповідні, доречні, запитання та відповідати на них. Звертали увагу на формування навичок особистісного спілкування з друзями (у парах) та у групі однолітків, особливості побудови успішної взаємодії з дорослими та батьками. Особливу роль відводили аналізу поведінки у конфліктних ситуаціях – опануванню прийомів зняття психологічної напруги, переструктурування ситуації, застосуванню технік розв’язання конфлікту. Це допомагало використати отримані навички у повсякденних ситуаціях та довести їх до досконалості.

Важливим у психокорекційній роботі з розумово відсталими підлітками був прийом *підкреслювання умовного внеску*, запропонований А.С.Белкіним [2,с.82]. Він застосовувався винятково у допоміжній школі для тих членів колективу, які через певні причини (наприклад, особливості дефекту) не здатні зробити внесок у спільну діяльність колективу, проте виявляли бажання це зробити. Таким дітям давали доручення від імені колективу, у виконанні якого допомагав ведучий (чи інші діти). Після виконання

завдання психолог підкреслював досягнуті успіхи перед учасниками групового процесу. Це здійснювалось для того, щоб зміцнити віру дітей у свої сили, сформувати позитивну мотивацію до колективної діяльності.

Отже, за результатами корекційно-розвивальної роботи з розвитку навичок соціальної взаємодії учнів допоміжної школи можна зробити висновок, що корекційно-розвивальні можливості підлітків достатні, хоча й обумовлені специфікою психічних функцій (загальний культурний недорозвиток, затримка на інфантильній стадії поведінки, мовленнєва неповноцінність, відсутність достатньої активності та ініціативи, низький рівень емпатії тощо). Формуючи навички соціальної взаємодії необхідно використовувати прийоми, основою яких є переструктурування стосунків та емоційний вплив на школярів. Найбільш ефективними з них є закріплення провідних ролей в окремих видах діяльності, допомога у виборі товаришів, створення мікрогруп, періодична зміна лідерів створення ситуації успіху, моделювання життєвих ситуацій, емоційно насичена діяльність, підкреслювання умовного внеску. В умовах групової психокорекційної роботи вони допомагають оволодіти навичками соціальної взаємодії та підвищити соціальний статус підлітків.

Список використаних джерел

1. Антропов А.П. Взгляды ученых США на проблемы социальной адаптации детей и подростков с отклонениями в развитии // Дефектология. – №2. – 1991. – С. 75-80.
2. Белкин А.С. Нравственное воспитание учащихся вспомогательной школы. – М.: Просвещение, 1977. – 112 с.
3. Катаева А.А., Стребелева Е.А. Дошкольная олигофренопедагогика. – М.: Просвещение, 1988. – 144 с.
4. Коломинский Н.Л. Развитие личности учащихся вспомогательной школы. – К., 1978.
5. Практикум по психологии умственно отсталого ребенка / Сост. А.Д. Виноградова. – М.: Просвещение, 1985. – 144 с.
6. Процко Т.А., Китина О.Т. Значение совместной деятельности умственно отсталых школьников для формирования межличностных отношений в классном коллективе // Дефектология. – №1. – 1991. – С. 38-42.
7. Тарасун В.В. Превентивне навчання дошкільників з порушеннями мовленнєвого розвитку. – К.: Правда Ярославовичів, 1998. – 256 с.

In article psychological aspects of formation of social skills at mentally retarded teenagers are considered. The author describes receptions of correctional work on development of interpersonal relations and dialogue.

Keywords: social skills, interaction, interpersonal relations, dialogue.

Отримано 25.03.2009

УДК 316.46.058.5

Н.В. Гребінь

МОТИВАЦІЙНІ УСТАНОВКИ ОСІБ ІЗ СХИЛЬНІСТЮ ДО МАНІПУЛЮВАННЯ У МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ

У даній статті проаналізовано психологічний зміст понять маніпуляція, маніпулятор. Описані причини, які, на думку різних авторів, пояснюють застосування маніпулятивних прийомів у поведінці та впливають на формування особистості маніпулятора. Досліджено мотиваційні установки осіб із високою тенденцією до маніпулятивного ставлення у міжособистісних стосунках. Знайдено зв'язок між мотиваційною установкою на результат діяльності та схильністю до маніпулювання.

Ключові слова: маніпуляція, маніпулятор, макіавеллізм, мотиваційна установка.

В данной статье проанализировано психологическое наполнение понятия манипуляция, манипулятор. Описаны причины, которые, по мнению разных авторов, объясняют использование манипулятивных приемов в поведении и влияют на формирование личности манипулятора. Исследованы мотивационные установки личностей с высокой склонностью к манипуляциям в межличностных отношениях. Найдена связь между мотивационной установкой на результат деятельности и склонностью к манипулированию.

Ключевые слова: манипуляция, манипулятор, макиавеллизм,